

РЕГІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Коваленко Д.О.

Санкт-Петербурзький державний університет

Статтю присвячено вивченню теоретичних засад формування регіональної еліти. Визначено її поняття та види. Розглянуто теоретичні основи дослідження регіональних еліт, а саме: проблематику характеристики регіону як рівня досліджень у політичній географії, основні підходи до вивчення структури регіональних еліт, основні положення теорій еліт. Охарактеризовано фактори та ресурси формування регіональних еліт. Визначено характер взаємодії центральної та регіональної еліти.

Ключові слова: регіональні еліти, елітотворення, політична географія, теорія еліт, регіоналізація.

Постановка проблеми. Зміст внутрішньої політики та ефективність розвитку регіонів визначаються персональним та соціальним складом управлінської ланки, яка формується внаслідок специфіки регіональних умов, у їх зв'язку із загальнодержавними процесами. Тож, у контексті стратегічних завдань сьогодення актуальною проблемою для політичної науки є характеристика змісту регіонального елітотворення на тлі нинішніх політико-адміністративних та економічних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню формування сучасних політичних еліт з центрального рівнем, а також їх детермінованість особливостями соціально-економічного розвитку регіону присвячено праці таких науковців як О. Рафальський, А. Пахарев, С. Щербина, В. Рихлік, О. Дацаківська, Є. Остренко, Ю. Мацієвський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що проблематика сучасних політичних еліт потребує розгляду у функціональному і процесуальному вимірах. Подальших досліджень потребують особливості формування та розвитку регіональних еліт в Україні.

Метою статті є теоретичне дослідження особливостей формування і функціонування регіональних еліт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «регіональна еліта» багатозначне, оскільки передбачає охоплення безліч різнорідних суб'єктів. Визначення їх кола в політології відбувається в межах альтиметричного та меритократичного підходів. Відповідно до першого підходу під регіональною елітою розуміється сукупність осіб, які займають статусні позиції в структурах влади, або безпосередньо впливають на ці структури і процес прийняття політичних рішень. Так, В. Парето в «Трактаті загальної соціології» визначав еліту як сукупність наділених особливими психологічними і соціальними якостями індивідів (соціальну меншість), яке відрізняється від більшості високою результативністю і діє з високими показниками в тій чи іншій сфері діяльності [10, с. 85].

Регіональна політична еліта неоднорідна [6, с. 91-98], в ній виділяють такі сегменти:

- владна еліта – сукупність осіб, які займають основні посади в органах державної влади і місцевого самоврядування в регіоні і таким чином впливають на процес прийняття владних рі-

шень. До регіональної владної еліти відносяться також депутати законодавчого органу, які представляють регіон на державному рівні;

- політична еліта – сукупність осіб, які не володіють владними повноваженнями, але безпосередньо впливають на перебіг політичного процесу;

- правляча еліта – сукупність осіб, які прямо чи опосередковано беруть участь в управлінні регіоном;

- контреліта – сукупність осіб, які володіють характерними для еліти якостями, але не мають доступу до керівних функцій через нинішнє посадове становище, соціальний або матеріальний статус [7, с. 312-315];

- лідери громадської думки – особи, які не займаються політичною діяльністю безпосередньо, але впливають на динаміку суспільних настроїв, і таким чином впливають на прийняття тих чи інших політичних рішень владною елітою.

Узагальнення зазначених ознак дозволяє розглядати регіональну еліту як соціальну страту, яка перебуває в процесі трансформації внаслідок конкуренції за владу, вплив і можливості представляти інтереси суспільства, або в процесі збереження і набуття можливостей максимізувати корисність використання існуючих в регіоні соціальних, економічних та культурних ресурсів в суспільних, або особистих цілях.

Важливим етапом дослідження регіональних еліт є характеристика його предмета, яка може відбуватися відповідно принципу масштабування досліджень в політичній географії. Так, у геополітичному просторі слід розрізняти дослідження на макрорівні (світ, великі регіони); мезорівні (країни) і мікрорівні (окремі провінції, місцевості і міста, специфічні в політичному відношенні території анклавів, ареали етнічних меншин та ін.) [5, с. 245].

Визначення регіону як місця дозволяє розглядати формування та діяльність регіональної еліти нерозривно від процесів, які його проходять на різних рівнях. Діючі там громадські інститути сприяють формуванню в свідомості людей певних уявлень про світ, на які вони спираються, намагаючись пристосуватися до зовнішніх імпульсів, які виходять від глобального, національного чи районного рівнів [13, с. 605-607].

Політичний образ регіону повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Формування регіонів – складний

історичний процес. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формують зі звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами. Їхні очільники й складають унікальну групу – регіональну політичну еліту [11].

У дослідницькій літературі виділяють кілька основних підходів до вивчення структури регіональних еліт:

- позиційний, об'єктом якого є формальні статусні позиції осіб в ієрархії влади, а також їх функції. Позиційний підхід реалізується в аналізі документів офіційного походження – законів, підзаконних актів, біографічних довідок, повідомлень про призначення і відставки;

- репутаційний, спрямований на виявлення ступеня впливу і авторитету лідерів громадської думки на формування настроїв в суспільстві, засновується на проведенні експертних опитувань, інтерв'ю, тощо;

- діяльнісний підхід, полягає у виявленні факторів впливу на прийняття тих чи інших рішень у контексті результатів аналізу політичної динаміки та результатів політичних процесів, в т. ч. на рівні взаємодії всередині регіональних еліт. Найбільш використовуваними методами дослідження є спостереження, експеримент, аналіз документів (частіше – неофіційних) [1, с. 15-21; 12, с. 73].

Основу уявлень про формування, і життєдіяльність регіональних еліт містять положення теорій еліт. Фундаментальний внесок у їх розвиток належить В. Парето, який вважав, що в суспільстві співіснують правляча і неправляча еліти. Боротьба між ними визначає процес циркуляція еліт, завдяки якому відбувається їх якісне оновлення; в іншому випадку еліта деградує.

Згідно уявлення Г. Москі правлячі класи прагнуть не тільки до надбання та збереження багатства, але й претендують на ключові позиції в поширенні і використанні наукових знань, до лідерства у духовній сфері; сукупність цих впливів, а також володіння необхідними ресурсами визначають елітарний статус.

У свою чергу, Р. Міхельс вважав, що демократичний лад за визначенням несе в собі зерна олігархічності, оскільки лише так може забезпечуватися представництво інтересів більшості обраною меншістю. Відповідно, еліти, по суті, є угрупованнями, які конкурують між собою за можливість здобуття владних або представницьких повноважень.

Формування і функціонування регіональної еліти відбувається на підставі внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Г. Москі вважав, що найважливішою якістю формування політичного класу (еліти) є здатність до управління іншими людьми, тобто організаторська здатність, а також матеріальна, моральна та інтелектуальна перевага над іншими. Виходячи з цього життєздатність еліт залежить від їх ефективності у представництві, захисті або реалізації власних внутрішньополітичних інтересів, а також інтересів більшості. Серед зовнішніх ресурсів ми розглядаємо суспільні явища і суспільні відносини, управління якими дозволяє елітам довести свою вищу

компетентність. Але з огляду на ймовірну залежність регіональної еліти від центральної, яка визначає характер використання таких ресурсів, динаміка розвитку регіональної еліти може бути різною.

Здатність регіональної політичної еліти розробляти та приймати найважливіші стратегічні рішення в сфері політики визначається наявністю необхідних для цього економічних, політичних і адміністративних ресурсів. Доступ до них в надлишку дозволяє регіональним елітам формувати вертикально-організовані «команди», автономні від центральних політичних еліт.

Приклад використання суспільно-політичного ресурсу демонструє початок «перебудовних» процесів в Україні. Формування еліти з числа так званих «демократичних романтиків» відбувалося на хвилі суспільної лібералізації, переважно, із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності стали гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей, а одними із основних засобів дії – мітинг, голодування, пікетування владних структур. Це був етап формування нового політичного спектру, процес своєрідної інституціоналізації громадсько-політичних організацій [11].

Також легітимізація еліт може здійснюватися шляхом активного використання регіональних особливостей ідентичності [2, с. 16-25].

Рекрутування нових представників регіональної еліти може здійснюватися внаслідок спроб владної еліти (досить часто пов'язаної із великим бізнесом) використовувати нові партії для лобювання своїх інтересів в законодавчих органах. І хоча в результаті цього може відбуватися рекрутування еліт серед молодих і успішних у бізнесі людей, зрощення еліти з бізнесом зумовлює тісне переплетення їх інтересів, внаслідок чого політичні рішення в регіонах приймаються з огляду на бізнес-інтерес [11].

Іншим каналом формування регіональної еліти залишається система призначень у виконавчій владі. Практика призначень, однак, не гарантує відбору кадрів за професійним принципом, оскільки кожен керівник, перш за все, підбирає свою команду з відданих особисто йому людей [8, с. 40].

Таким чином, коло регіональної еліти може формуватися з людей різних професій, які володіють різними соціальними, освітніми і матеріальними статусами. Це явище існує як наслідок сутнісних особливостей політичної системи, зумовлених тим, що наявні у ній колізії є формою вираження не тільки політичних, але й економічних, соціальних, національних, духовних та інших суперечностей та асиметрій.

Крім різноманітності складу слід брати до уваги цілий комплекс факторів, які впливають на процес елітотворення: необхідно враховувати особливості природно-кліматичних умов, специфіку заселення території регіону, його господарську структуру, історичні традиції політичного розвитку, культурно-цивілізаційні характеристики і зовнішньополітичні чинники [3, с. 9].

При дослідженні регіональних політичних еліт необхідно враховувати, по-перше, можливості і потреби елітної структури в «нових» силах;

по-друге, характер і спрямованість суспільних процесів, які зумовлюють проникнення в еліту представників різних соціальних груп. Таким чином, механізми рекрутування регіональних політичних еліт визначаються «нормативними» підходами висування до складу еліт новобранців, котрі неминуче різняться в залежності від суспільного устрою та історичної епохи. Так, вони можуть бути традиціоналістськими (через кровну спорідненість, віросповідання, належність до певного народу (етносу), майновий ценз, тощо), або конкурентними – і тоді вхід до кола регіональної еліти буде залежати від відповідності особи кваліфікаційним вимогам (наприклад, щодо якості освіти, виду професійної діяльності та рівня компетентності, ділових та особистісних якостей, тощо).

Каналами рекрутування називаються шляхи просування до вершини політичної ієрархії. Вони поділяються на: а) офіційні (формально правові): вибори, призначення, перемога в конкурсі на посаду; б) неофіційні: приналежність до «команди», особиста відданість лідеру і т.д. Поняття проникності каналів рекрутування описує способи горизонтального пересування осіб в системі різних каналів рекрутування регіональної еліти.

В сучасному суспільстві відбуваються зміни на користь більшої проникності каналів рекрутування, яке виражається у входженні представників бізнесу в структури регіональної влади, або навпаки, в переході колишніх посадових осіб органів державної влади до активної підприємницької діяльності, або ж заняття ними високих керівних посад в бізнес-структурах.

Характер формування регіональних еліт в значному ступені зумовлений домінуючими моделями політичної культури. В цілому, можна виділити кілька ресурсів формування еліт, які найяскравіше виражені в межах регіонального політичного простору:

- *бюрократичний*, коли перебуванню у складі регіональної еліти передувала робота в органах державної влади або місцевого самоврядування;

- *економічний*, коли перебуванню у складі регіональної еліти передувала успішна економічна діяльність;

- *суспільно-політичний*, коли, перш ніж увійти до складу політичної еліти, кандидат займався науковою, педагогічною, інший громадською діяльністю, роботою в громадських об'єднаннях, організаціях, політичних партіях, тощо [4, с. 31-32].

Вищенаведене дозволяє нам визначити характер взаємодії центральної та регіональної еліти. По-перше, регіональна політична еліта є базисом загальнодержавної еліти, забезпечує її кадрове оновлення. Вона формується шляхом призначень у владній вертикалі, або через здобуття довіри та впливу в суспільно-політичній діяльності, та, в результаті – через перемогу на виборах.

По-друге, регіональні еліти активно беруть участь в боротьбі за статус і вплив на державному рівні, і тому особливо гострою є проблематика суб'єктності в загальнодержавній політиці. У зв'язку з цим, слід розглядати такі аспекти політичного впливу регіональної еліти на державному рівні: а) лобізм в центральних органах влади; б) вплив на законотворчий процес через

депутатів, які представляють той чи інший регіон; в) вплив на електоральний процес через підтримку тих чи інших партій на місцях.

По-третє, рівень впливу регіональних еліт на загальнодержавний політичний процес в Україні – нестійкий, і багато в чому залежить від поточної моделі відносин «центр – регіони», а також від взаємодії з бізнес-елітою.

Формування політичних чинників розвитку регіональних еліт пов'язане з низкою умов, які існують в кожній конкретній країні. До їх числа відносяться: регіоналізація політичного простору, етноцентризм, регіональна ідентичність [9, с. 114-117].

Регіоналізація політичного простору може відбуватися внаслідок посилення відповідних суспільно-політичних тенденцій під впливом певних незалежних від регіональних еліт обставин, а також, власне, формуватися під їх цілеспрямованим впливом. Загалом, виділяють такі функції регіоналізації політичного простору як: збільшення політичних прав регіонів, утворення автономій; поглиблення співпраці між сусідніми територіями з перспективою формування єдиної регіональної спільності (як правило, об'єднаної історично зумовленими економічними, соціальними, культурними зв'язками). Одним із виявів регіоналізації є просування кандидатур регіональної еліти на центральний рівень з метою лобіювання регіональних інтересів.

Іншим політичним чинником формування регіональних еліт є посилення регіональних відцентрових тенденцій на основі етноцентричних ідейних уподобань, які як свідчить практика, набувають потужного поштовху внаслідок фінансово-економічних, політичних криз всередині країни. На прикладі країн ЄС це виявляється в побоюваннях втратити свою мову і традиції, «розчинитися» в «невиразному» світовому середовищі; на прикладі східних регіонів України – в прагненні зберегти й по нині політичний та культурний зв'язок з історичною батьківщиною, якою для багатьох їх жителів (по суті, вихідців з різних країн-учасниць колишнього СРСР) є нинішня Росія, тощо.

Чинник «регіональної ідентичності» є основоположним для самовизначення регіональних еліт, та формування ідеологічних засад їх взаємодії з іншими політичними класами. Цілком очевидно, що регіональна ідентичність у значному ступені визначається історичними умовами та традиціями, а у тісному зв'язку із сьогоденням (через державні реформи, динаміку розвитку етнічних спільнот) – здатна трансформуватися. На цій основі актуальний стан регіональних еліт у політичному плані залежить від ретроспективи кордонів регіонів і їхньої конфігурації. Наявність стійкої регіональної ідентичності визначає ареал представництва, до якого функціонально належать регіональні еліти. Проте як показує досвід останніх років формування регіональної ідентичності може відбуватися навколо інтересів певних елітарних груп, які уособлюють значимі для регіональної ідентичності цінності.

Висновки. Отже, у сучасних умовах формування та функціонування регіональних еліт відбувається у тісному зв'язку з центральною елітою та, у багатьох випадках, залежить від їх зв'язків

із великим бізнесом. Традиційні чинники регіоналізації – наявність у території спільної історії, економічних інтересів, етнічної структури, зазнають трансформації під впливом політичних соціокультурних, інформаційних факторів, котрі роблять їх чутливими до цілеспрямованого впливу.

Список літератури:

1. Ашин Г. К. Современные теории элиты. Критический очерк / Г.К. Ашин. – М.: Междунар. отношения, 1985. – 256 с.
2. Бахлова И.В. Региональные политические элиты в федеративном государстве // Регионология. – 2011. – № 1. – С. 16-25.
3. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: процессы формирования и тенденции развития: историко-политологический анализ : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / О.В. Гаман-Голутвина. – М., 1998. – 56 с.
4. Гриценко Н.П. Формирование региональных политических э в современной России: теоретические аспекты исследования // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2010. – № 1. – С. 28-35.
5. Колосов В.А. Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2011. – 479 с.
6. Мохов В.П. Региональная политическая элита России (1945-1991 гг.) / В.П. Мохов. – Пермь: Перм. кн. изд-во, 2003. – 240 с.
7. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето ; пер с итал. А.А. Зотова ; 2-е изд. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 511 с.
8. Работяжев Н.В. Механизмы рекрутирования и воспроизводства политической элиты в посткоммунистической России // Проблемы политической трансформации и модернизации России / под ред. А.Ю. Мельвиля. – М., 2001. – С. 18-47.
9. Рибалка С.В. Регіональні еліти: політичні чинники формування // Політологічні записки. – 2013. – № 2. – С. 112-120.
10. Сергачок Д.А. Політична еліта: аспекти розуміння та категоріальні межі поняття // Наукові праці ЧДУ. Сер.: Політологія. – 2011. – Т. 175, № 163. – С. 83-88.
11. Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення [Електронний ресурс] / Карпатія: агенція досліджень регіонального соціуму. – 2013. – Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=502> (05.07.2016). – Назва з екрану.
12. Ханин Д.И. Теория и практика формирования региональных элит // Вестник ЧитГУ. – 2011. – № 9. – С. 71-77.
13. Agnew J.A. Classics in human geography revisited // Progress in Human Geography. – 2003. – № 27. – Pp. 605-614.

Коваленко Д.А.

Санкт-Петербургский государственный университет

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭЛИТЫ КАК ОБЪЕКТ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена изучению теоретических основ формирования региональной элиты. Определены ее понятия и виды. Рассмотрены теоретические основы исследования региональных элит, а именно: проблематику характеристики региона как уровня исследований в политической географии, основные подходы к изучению структуры региональных элит, основные положения теорий элит. Охарактеризованы факторы и ресурсы формирования региональных элит. Определен характер взаимодействия центральной и региональной элиты.

Ключевые слова: региональные элиты, элитообразование, политическая география, теория элит, регионализация.

Kovalenko D.O.

Saint Petersburg State University

THE REGIONAL ELITES AS OBJECT OF THEORETICAL RESEARCH

Summary

The article is devoted to the study of theoretical bases of formation of regional elites. Defined its concept and types. It was considered the theoretical basis of research of regional elites, namely, the problems of the characteristic of region as a level of research in political geography, basic approaches to the study of the structure of regional elites, the main provisions of theories of elites. It describes factors and resources formation of regional elites. It was determined the nature of the interaction of the central and regional elites.

Keywords: regional elite, creation of elites, political geography, theory of elites, regionalization.